

ORTA ASYA'DA İSLAM'IN GELECEĞİ

Prof. Dr. Mustafa ERDEM

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi /Türkiye

АННОТАЦИЯ

Орто Азияда Исламдын Перспективалары.

Орто Азияда ислам эскиден жайылган жана коомдордун жашоосун ошондой эле маданиятына өз таасирин тийгизген. Бул коомдордо, тарыхта улуу алымдар чыгышкан. Алар илим дүйнөсүндө чон салымдарын кошушкан. Советтер Союзунун кулагандан кийин көз-карандысыз түрк жумурияттарынын пайда болушунда, түрдүү мамлекеттердин, диндердин жана маданияттардын иш-аракеттердин уюштура турган майданга айланды. Ошондуктан аймакта жана дүйнөнүн түрдүү жерлерде дин менен байланыштырылып жаткан окуялар Орто Азияда диндин өзгөчө Ислам эн маанилүү темага айланды. Бул макалада, Орто Азияда диний күчөнүү менен исламга жана мусулмандарга каршы пайда болгон мамилелер туурасында изилденмекчи.

Өзөк сөздөр: Орто Азия, Ислам, Түрк дүйнөсү.

İslam, evrensellik iddiasıyla Suudi Arabistan sınırları içerisinde doğmuş ve kısa sürede dünyanın çeşitli bölgelerine yayılmıştır. İslam'ın başka kültür ve inanışlara mensup toplumlar arasında kabul görmesinin başlıca sebebi onun mesajının evrensel nitelikleri olmuştur. Nitekim, İslam'ın Arap yarımadasında yayılmaya başladığı ilk dönemlerde iki süper güç sayılan Bizans ve İran, İslam'ın barış, adalet, hoşgörü ve eşitlik ilkeleri karşısında yönetimleri altındaki kitlelerin Müslüman olmasını engelleyememişlerdir.

Orta Asya'nın en eski kavimlerinden olan Türk toplulukları da, erken dönemlerde İslam ile tanışmıştır. Ancak Türk kültürünün ve dini inanışlarının devlet başkanlarına sağladığı avantajlar, onların toplu olarak İslamlaşma sürecinin X. asırlara kadar sarkmasına yol açmıştır. Karahanlılar'ın devlet başkanı Satuk Buğra Han'ın Müslüman olması, onun yönetimindeki kitlelerde çeşitli vesilelerle yakından tanıştıkları İslam'ın toplu olarak kabul edilmesine ve Türkler arasında yeni dinin hızla yayılmasına etki etmiştir.

Gerek bireysel, gerekse topluca ihtida dönemleri sonrasında İslam'ın, kültürel ve kurumsal bazda Türk toplumuna çok şey borçlu olduğu söylenebilir. Çünkü Türkler Müslüman olduktan sonra, bu yeni dini çok iyi benimsemiş, özümsemiş ve onun sosyal hayata tatbiki ve kitlelere iletimi konusunda özverili bir çaba içerisine girmişlerdir. Başlangıçta İslam'ın akide ve ibadet ilkelerinin günün yaşanan değeri haline getirilmesi ve mahalli kültür ile kaynaşması yönündeki çalışmalar, ileriki aşamalarda, devletin İslam'ın açılımı ve korunması gibi siyasi sorumluluk yüklenmesi noktasına ulaşmasını sağlamıştır. Yalnızca İslam toplumlarının değil, belki de yeryüzündeki hemen her toplumun kendilerine çok şey borçlu olduğu çok sayıda büyük bilim adamı, Müslüman Türkler arasından çıkmıştır. Sonraki aşamada ise İslam, inanç, ibadet ve sosyal eşitlik alanında dünyanın en güçlü dini haline gelmiş, dünya tarihinde önemli değişimlere damgasını vurmuştur.

Türklerin İslam ile tanışması, sadece İslam'ın yayılması ve yücelmesi yönünden değil, aynı zamanda Türk topluluklarının birlik ve dayanışma bilincinin gelişmesi açısından da çok önemli bir olaydır. İslam öncesi dönemlerde çeşitli devletler kurulmasına rağmen Türk boylarının İslam sonrası dönemde olduğu gibi birlik ve dayanışma duygusuna sahip büyük devletler kurduğundan ve bu devletlerin uzun ömürlü olmalarından söz edilememektedir. Nitekim İslam'ın "tevhit akidesi" çeşitli siyasi beklentileri olan Türk boylarının farklı kültür ve din mensuplarına karşı birlik bilincini geliştirmesi sonucu, Osmanlı gibi uzun yıllar, dünyadaki istikrarın kontrolünden sorumlu bir devletin doğmasına zemin hazırlamıştır. Aynı şekilde dini iyi yaşama arzusundan ve yanlışlara düşme kaygısından kaynaklanan sebepler dolayısıyla dinin ana ilkeleri doğrultusunda (Fıkıh ve Kelam) yapılan ciddi çalışmalar, İslam düşünce hayatının uzun yıllar değişmez başvuru kaynakları olmuştur. Buna ilave olarak İslamî anlayışın iyi özümsemesi sonucu din bilimleri alanında yapılan çalışmaların sahip olduğu ciddiyet ve hassasiyetle, başka bilim alanlarında yapılan çalışmalar da büyük gelişmeler göstermiştir. Din bilimleri alanında ortaya çıkan eserlerin, İslam dünyasının her zaman ana başvuru kaynakları olması yanında, diğer bilim alanlarında yapılan çalışmalar da yalnızca İslam dünyasının değil diğer kültür ve medeniyetlerin de yıllarca yararlandığı temel eserler arasında yer almıştır.

Türklerin din konusundaki samimiyetini, ortaya çıkan eserlerle değerlendirmek durumunda kalan çeşitli araştırmacılar, bu konudaki manzaranın hiç de iç açıcı olmadığı gerçeği ile karşılaşmaktadırlar. Çünkü uzun süre Türk dünyası yeni araştırmalar ve çalışmalar yerine, geçmişle

övünmeyi tercih ettiğinde, dünyadaki bilimsel ve siyasal gücünü yitirmiş, taklit ile yetinmiş ve başkalarını takiple günlerini geçirmeye mahkum olmuştur. Bu durum günümüzde sadece Orta Asya'da değil, bütün Türk dünyasının ortak kaderi olarak karşımıza çıkmıştır. Orta Asya Türk topluluklarının yakın tarihte yaşadığı olaylar çeşitli imkanlara rağmen onların modern dünyanın çok gerisinde kalmasına sebep olmuştur. Yakın geçmişte kendilerine telkin edilen ideoloji, başta din olmak üzere kültürün bütün alanlarında etkisini göstermiş, İslam'ın öngördüğü ve geçmişte olumlu sonuçları yaşanan birlik bilincinin Türk toplulukları arasında yok olmasını yol açmış, onların ortak unsurları değil suni ayrılıklara dayalı farklılıkları öne çıkarılmak suretiyle birbirlerinden uzaklaştırılmışlardır. Özellikle yönetim sorumluluğunu üstlenen kesimler, fitrî bir ihtiyaç olmasına rağmen, dine yönelişi, çağdaşlığın ve modernitenin karşısında görmüşlerdir. İşte asıl problem de burada ortaya çıkmıştır.

Orta Asya'da SSCB'nin dağılmasından sonra mahalli unsurlar, geçmişte mahrum oldukları dini ihtiyaçları tatmin arayışı içine girmişler ve bu alanda çeşitli engellerle karşılaşmışlardır. Bu engellerin en önemlilerinden birisi, Hz. Muhammed'in (A.S.) ifade ettiği, dinin "iki günü eşit olan ziyadadır" prensibine karşı statükoyu esas alışı, gelişmeye yönelik bu fikri, din dışı sayan zihniyettir. İkincisi; -belki de bu zikredilen husustan daha da zararlı olanı ise- insanlığın fitrî ihtiyacı olan dine yönelişini ve bundan dolayı dini içerikli her hareketi zararlı irticai ve radikal – fundamantalist hareketler kabul ederek onları önlemeye çalışan zihniyettir. Sözü edilen bu her iki zihniyetin Orta Asya'da dini, sosyal ve kültürel gelişmelere, Orta Asya toplumlarının modern dünya ile bütünleşmesine engel teşkil ettiği düşünülmektedir. Ancak burada unutulmaması gereken husus, insanların dini ihtiyaçlarının ve bu ihtiyaçları giderme konusundaki arayışlarının devam edeceğidir. Dinin legal yollardan doğru bilgilerle insanlarla tanışmasına engel olan zihniyet, bu olgunun illegal yollardan yanlış ve yetersiz bilgilerle donanımına dolaylı olarak katkı sağlamaktadır.

Meşru yollardan açık bir şekilde verilen dini bilgiler ve onun sosyal hayattaki yansımaları, her zamanda, zeminde ve sosyal gurupta kontrolü, eleştirisi ve geliştirilmesi mümkün olması dolayısıyla sosyal ve bilimsel gelişmelere uygun düşecek ve modern hayatın gerçekleriyle çatışmayacaktır. Ancak yasal yollardan verilmeyen, doğruluğu ve yararı test edilemeyen, bilimselliği kontrol edilemeyen dini bilgiler realite ve rasyonalite yönünden kontrole muhtaç olduğu gibi, mağduriyet gerekçesiyle kendisini masum göstererek kamu vicdanında etkin olabilecektir. İşte bu noktada kaynak ve

içerik itibariyle meşruiyeti tartışılan bu din anlayışı, beşeriyetin mutlak ihtiyaç duyduğu din olması dolayısıyla dolaylı bir meşruiyet kazanacaktır. İşte neye ve niçin inandığını bilmeyen bu düşüncedeki insan gurupları, din olarak inandıkları değerleri tartışma zemininden uzak tutacak ve onları savunmak için her çareyi meşru sayarak radikal yöntemleri uygulayabileceklerdir.

Günümüzde dünyanın çeşitli yerlerinde ortaya çıkan dinle birlikte anılan ve insanlığın huzurunu bozan olayların yaşandığı bilinmektedir. Bu çerçevede sosyal düzen ve sosyal guruplar arasında barışa zemin hazırlaması gereken, dinin bizatihi kendisi çatışma sebebi olmadığı halde, onun algılanma ve uygulanma biçimlerinin insanları çatışmaya sevk ettiği, insanları kaosa sürüklediği dikkat çekilmesi gereken önemli hususlar arasında yer almaktadır. Bu ikilem Orta Asya'da da bütün açıklığıyla kendini göstermektedir. Bir tarafta dinî açlığını doyurmak ve bu alandaki ihtiyaçlarını karşılamak isteyen insanların iyi niyetleri ve masum arayışları; diğer tarafta ise geleneksel tavrın devamı niteliğindeki dine ve dindar insana karşı önyargılı yaklaşımlar ve onlar üzerinde uygulanan baskılar. Bu ortamda yetersiz kalan din eğitimi elemanları, kurumları ve iyi niyetli dindar masum insanlar. Diğer tarafta ise, güçlü, donanımlı ve kendileri için uygun bir ortam ve fırsat bulan yabancı misyoner dini guruplar, ya da çeşitli siyasi ve ideolojik saplantılarla toplumu huzursuz eden örgütler.

Orta Asya, sahip oldukları doğal kaynaklar ve jeopolitik konumu itibariyle ekonomik ve teknolojik yönden gelişmiş ülkelerin ilgi odağı olan bir bölgedir. Bu bölge ile ilgili hesapları olan ülkeler, amaçlarına ulaşabilmek için çeşitli projeler geliştirmekte ve gerçekleştirmeye gayret etmektedirler. Bu projeler içerisinde din en önemli faktörlerden birini oluşturmaktadır. Bazı çevrelerce din ve dindar insan potansiyel tehdit olarak görülürken, bazı çevreler mağdur ve masum kesimlerin savunuculuğunu üstlendiğini sanarak radikal terör örgütlerini desteklemektedir. Ayrıca din karşıtı propagandalara maruz kalarak yüreğindeki din boşluğunu doldurma ve sığınma ihtiyacı duyan insanlara, kurtarıcı gibi görünen yeni dini akımlar enjekte edilmeye çalışılmaktadır. Bütün bu hareketlerde bölge insanı doğrudan hedef alınmakta, bölge güvenliği tehdit altında bulundurulmaktadır. Bir başka açıdan bakıldığında Orta Asya'da toplumlar övündükleri ve savundukları tarihi mirası günün yaşanan değeri haline getirme çabasıyla, kökü dışarıda bulunan çeşitli ekonomik ve siyasi çevrelerin çatıştırdığı kitleler haline gelmektedirler. Nitekim bu noktada, her durumda zarar gören bölge insanı olmakta, bölgedeki kültür varlıkları ve

kutsal değerler tahrip edilmektedir. Bütün bu çatışmalar, halk arasında İslam'ın öngördüğü birlik bilincinin kaybolmasına ve yapay sebeplerle kin ve düşmanlık tohumlarının ekilmesine sebep olmaktadır.

Bölge ülkelerindeki yöneticilerin kalıtsal kültürel alışkanlıkları nedeniyle olaylara rasyonel çözümler üreteceklerini beklemek safdillik olacaktır. Onların dine, din eğitime ve dini kurumlara karşı istenen bir anlayışa, olumlu bir bakış açısına ve yorumlara sahip olabilmeleri için zamana ihtiyaç duyulmaktadır. Bölge üzerinde emelleri olanların acelecilik ve telaşlarında ise adeta bölge insanının bilinçlenmesi ve uyanması korkusunun bulunduğu yatmaktadır. Onların amacı, insanlar bilinçlenmeden ve uyanmadan yerel yöneticilerin çeşitli zaaflarını kullanarak bir an önce hedefe ulaşmaktır. Bu alanda alınan mesafeyi küçümsemek gerekmektedir. Ancak bu konuda hâlâ tedbir alınması ve bölgede beklenen uyanmanın gerçekleşmesini sağlamanın imkan dahilinde olduğu görülmektedir.

Bölge insanları uzun yıllar farklı etnik ve kültürel unsurlarla birlikte yaşama tecrübesine sahip bulunmaktadır. Onların farklı inanç ve kültürden olmaları sebebiyle ideolojik ortaklık bile birlik bilincinin oluşmasına ve kaynaşmanın sağlanmasına imkan vermemektedir. Bu nedenle bölge ülkeleri Rusya ile birlikte yaşama yerine, özgürlüğü tercih etmişlerdir. İşte bu noktada Orta Asya ülkelerine yönelik uygulanan reçetelerin sonuçlarının, bu kitlelerin yeniden başka kültür ve din mensuplarının kontrolleri altına girecekleri konusunda uyarılmaları gerekmektedir. Geçmiş yönetimlerin, ekonomi, din, sosyal adalet ve çağdaş yaşam gibi konulardaki vaatlerinin yıllar sonra bölgedeki toplulukları nasıl çağdaş dünyadan geri bıraktığı onlara hatırlatılmalıdır. Bölgede meydana gelen terör olaylarının aslında dinin kendisinden kaynaklanmadığı, ama çeşitli baskı ve iletişim araçlarıyla dinden kaynaklanıyormuş gibi gösterildiğine vurgu yapılmalıdır. İslam'ın geçmişte olduğu gibi bugün de dünyanın yükselen değeri olduğuna dikkat çekilmeli, ancak farklı dini inanış ve kültürdeki süper güçlerin İslam'ı hep terörün ve çatışmanın kaynağı olarak gösterdikleri de göz ardı edilmemelidir.

Orta Asya toplumlarının ortak kültürel değerleri bulunmaktadır. Dil, din ve tarih bunun en başta gelen unsurlarıdır. Ayrıca bu toplumların ortak değerleri ve tarihi şahsiyetleri, SSCB dönemi öncesinin bölgedeki birlik sembolleri sayılmaktadır. Onların bugün ortaya çıkan cumhuriyetlerden birine aidiyetini isnat, bölünmeyi ve ayrımcılığı körüklemekte, dış güçlerin işlerini kolaylaştırmaktadır. Rusya ile Çin arasında uzun yıllar birlikte yaşayan bu toplumların çeşitli vesilelerle birlikte oldukları Rusya ve Çin ile

ortak paydalarının bulunmayışı, bu toplulukların birliği için altyapı olarak yeterli sayılmalıdır. Bu bağlamda bölgedeki toplumlarda ortak dil, ortak kültür, ortak din ve ortak tarih bilincinin geliştirilmesi, kökü dışarıda bulunan zararlı akımların bölgede ortaya çıkaracağı fitne ve çatışma zemininin oluşmasını, terörist faaliyetler sonucu masum insanların kanının dökülmesini, bölgenin yeniden müstemleke durumuna düşmesini engelleyecektir. Bu yönde atılacak adımlar ve gerçekleştirilecek olumlu gelişmeler yabancı unsurların kötü emellerinin kursağında kalmasını sağlayacaktır.